

СКЛАД ЗЛОЧИНУ ЯК ГАРАНТІЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПУ РІВНОСТІ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

CORPUS DELICTI AS A GUARANTEE OF IMPLEMENTATION THE PRINCIPLE OF EQUALITY IN UKRAINIAN CRIMINAL LAW

Кондра М.Я.,
аспірант кафедри кримінального права та кримінології
Львівський національний університет імені Івана Франка

Стаття присвячена аналізу складу злочину як юридичної конструкції, яка, зокрема, покликана забезпечувати правильну реалізацію принципу рівності у кримінальному праві України. Відповідно до проведеного аналізу складу злочину як єдиної підстави кримінальної відповідальності за законодавством України доводиться, що він є як правовою гарантією реалізації принципу рівності у кримінальному праві, так і гарантією виконання завдань кримінального закону України. Склад злочину має фактичний і юридичний аспекти, що не означає його подільність.

Ключові слова: кримінальне право, принцип рівності, принцип верховенства права, злочин, склад злочину, підстава кримінальної відповідальності, кримінальний закон, правовий обов'язок.

Статья посвящена анализу состава преступления как юридической конструкции, которая, в частности, предназначена обеспечить правильную реализацию принципа равенства в уголовном праве Украины. В результате проведенного анализа состава преступления как единственного основания уголовной ответственности по законодательству Украины доказывається, что он является как правовой гарантией реализации принципа равенства в уголовном праве, так и гарантией выполнения заданий уголовного закона Украины. Состав преступления имеет фактическую и юридическую стороны, что не означает его делимости.

Ключевые слова: уголовное право, принцип равенства, принцип верховенства права, преступление, состав преступления, основание уголовной ответственности, уголовный закон, правовая обязанность.

In article under consideration author analyze corpus delicti as the body of the crime, as a legal construct, which, among other things, is intended to ensure the correct implementation of the principle of equality in the ukrainian criminal law. On this soil, author proofs, that corpus delicti as unique reason of criminal liability under the legislation of Ukraine is a legal guarantee of the implementation of the principle of equality in criminal law, as well as a guarantee of the fulfillment of the Ukrainian criminal law tasks. The structure of the corpus delicti has an actual and legal side, which does not mean its fission.

As unique sole of criminal liability, corpus delicti is important for the theoretical and practical significance for the implementation of the principle of equality in criminal law, because he means a lot for the possibility of using the repressive mechanism of criminal law in general, determining borders between punishable and non-punitive behavior and the have a weight for the correctness of choice and further application of certain forms of criminal liability.

The existence of the corpus delicti as the sole basis for criminal responsibility is a historically determined phenomenon, which is intended to establish in the society the idea that everyone is equal before the law, and no one can be prosecuted for behavior, which is not described in criminal legislation. A prerequisite for the implementation of the principle of equality in criminal law is fulfillment of the requirements of legal certainty of the criminal legislation, as a component of the rule of law principle.

Key words: criminal law, principle of equality, principle of rule of law, crime, corpus delicti, sole of criminal liability, criminal law, legal obligation.

Рівність осіб перед законом – це не лише надання їм прав, а й однакове неухильне виконання покладених на них обов'язків, зокрема й обов'язку відповідати за вчинене. Автори тлумачного словника української мови пропонують таке розуміння слова «обов'язок»: «те, чого треба беззастережно дотримуватися, що слід безвідмовно виконувати відповідно до вимог суспільства або з огляду на власне сумління». У кримінально-правовому контексті цей обов'язок, зокрема, означає, що кожна особа, яка вчинила злочин, за наявності для того підстав повинна підлягати відповідальності за вчинене. Звертаємо увагу, що іде мова про обов'язок підлягати кримінальній відповідальності лише за наявності для цього підстав. Ми ні в якому разі не стверджуємо, що особи завжди повинні підлягати кримінальній відповідальності. Ми не підтримуємо позицію обвинувального ухилу як щодо теоретичних досліджень, так і у практичній діяльності, адже вона, на думку Річарда Терріла, не дозволяє адекватно оцінити вчинене людиною [1, с. 401] та унеможливує бачення дослідником можливостей для досягнення мети кримінального закону без застосування доволі дорогого у грошовому вираженні репресивного механізму кримінального права.

Обов'язок підлягати кримінальній відповідальності означає, що особа, яка вчинила злочин, за наявності для того підстав зобов'язана зазнати негативних наслідків однієї із форм кримінальної відповідальності. Такою формою є, наприклад, осуд із відбуванням покарання, звільненням від покарання або подальшого його відбування, звільненням від покарання із застосуванням примусових

заходів виховного чи медичного характеру. Слушною є думка В.М. Кудрявцева та С.Г. Келіна, які вважають, що кримінально-правовий аспект рівності громадян означає рівність притягнення до кримінальної відповідальності у разі вчинення будь-ким діяння, яке містить ознаки злочину [2, с. 22]. Звертаємо увагу, що саме у притягненні до кримінальної відповідальності полягає вищевказаний правовий аспект рівності. Не ідеться про інші заходи кримінально-правового характеру (примусові заходи медичного характеру, спеціальна конфіскація, примусові заходи виховного характеру чи заходи щодо юридичних осіб), адже вони не є кримінальною відповідальністю чи самостійною формою її дії та мають низку відмінностей порівняно із нею.

Крім цього, на наш погляд, вказаний обов'язок виникає лише внаслідок порушення особою заборонних норм кримінального закону і забезпечується загрозою настання кримінальної відповідальності. Юридичною конструкцією, яка забезпечує виконання цього обов'язку через реальну загрозу настання кримінальної відповідальності, є склад злочину, а не кримінальний закон сам собою. Ми розглядаємо цей обов'язок за допомогою негативного (ретроспективного) розуміння кримінальної відповідальності, тобто як зобов'язання особи відповідати за діяння, вчинене в минулому. Вдало пише О.О. Дудоров, що дотримуватись кримінально-правових приписів зобов'язані всі, а відповідати – лише винні в їх порушенні. Відповідальність походить від словосполучення «дати відповідь», а тому може стосуватись лише минулого. Обов'язок особи

нести відповідальність за вчинене впливає зі статті 68 Конституції України, де зазначено, що кожен зобов'язаний неухильно дотримуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей [3, с. 82]. У разі порушення обов'язку не шкодити державі та суспільству настає обов'язок понести відповідальність за вчинене. Такий обов'язок нести відповідальність пов'язаний із обов'язком держави забезпечувати правову охорону суспільних відносин, зокрема тих, які виникають з приводу реалізації особами своїх прав та обов'язків. На наш погляд, кримінально-правова охорона рівності у кримінальному праві здійснюється за допомогою таких інститутів: склад злочину (ч. 1 ст. 2 КК України), заборонні кримінально-правові норми (ч. 2 ст. 110, п. 14 ч. 2 ст. 115, ч. 2 ст. 121, ч. 2 ст. 122, ч. 2 ст. 126, ч. 2 ст. 127, ч. 2 ст. 129, ст. 161, ст. 300, ст. 442 КК України), обставини, що обтяжують покарання (п. 3 ч. 1 ст. 67 КК України). Пропонуємо Вам до огляду аналіз складу злочину із врахуванням специфіки реалізації у ньому принципу рівності у кримінальному праві України.

Як пише М.І. Панов, термін «склад злочину» увів у процесуальний обіг ще у другій половині XVI століття знайий італійський криміналіст Проспер Фаринацій [4, с. 103]. Однак тодішнє розуміння складу злочину було спрощеним та нічим не відрізнялось від розуміння злочину. Одним із проявів формальної сторони принципу рівності у кримінальному праві є те, що кожен, хто вчинив злочин, повинен підлягати кримінальній відповідальності, якщо в його діях міститься склад злочину. Таке твердження впливає із положень статті 24 Конституції України, де зазначено, що всі громадяни є рівними перед законом, а тому не може бути привілеїв за різними правовими ознаками. А юридичною конструкцією реалізації цього положення у сфері кримінального права є закріплення у ч. 1 ст. 2 КК України того, що підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбаченого цим Кодексом. Отже, встановлюючи єдину підставу кримінальної відповідальності, законодавець робить її масштабом, який буде забезпечувати рівний для всіх обов'язок підлягати кримінальній відповідальності за вчинене діяння. Така позиція є цілком обґрунтованою, адже це важлива складова частина існування демократичного режиму у державі. А наявність *не єдиної підстави кримінальної відповідальності* несла б велику загрозу вибіркового застосування кримінального закону до певних категорій осіб, що вже траплялося у світовій історії та чітко вбачалося у діяльності тоталітарних режимів XX століття.

На наш погляд, встановлення єдиної підстави кримінальної відповідальності є гарантією реалізації принципу рівності людей перед кримінальним законом. Однак ми вважаємо, що ця гарантія має як конституційний прояв (люди є рівними перед законом (ч. 1 ст. 24 Конституції України)), так і кримінально-матеріальний. Останній полягає у тому, що ця гарантія забезпечує виконання завдань кримінального закону, передбачених ч. 1 ст. 1 КК України, як правового забезпечення охорони прав і свобод. Тобто правове забезпечення охорони різних суспільних відносин буде дотримано тоді, коли людина відповідатиме за свої дії згідно з кримінальним законом лише у тому разі, якщо в її діянні будуть всі обов'язкові ознаки складу злочину. Це означає, що настання кримінальної відповідальності за певне діяння чітко регламентоване та пов'язане тільки зі складом злочину як юридичною конструкцією, а не чимось іншим – політичною ситуацією, бажанням влади тощо. Таке законодавче закріплення підстави кримінальної відповідальності має практичне значення, адже ця підстава забезпечує дотримання принципів у кримінальному праві, зокрема рівності та законності, під час притягнення до кримінальної відповідальності.

Наведена теза є наслідком історичного розвитку розуміння принципу рівності у суспільстві. У традиційному

суспільстві було звичайним явищем, коли король чи цар самостійно вирішував, що є злочиним, а що ні, хто нести кримінальну відповідальність, а хто ні. Однією із ранніх спроб регламентувати цей процес та зробити його хоч трохи уніфікованим для всіх було прийняття у 1215 році документа із назвою «Magna Carta Libertatum» (існує також ще варіант назви «Велика хартія вольностей»). У ньому вперше чітко було написано про верховенство закону над королівською владою, а використаний термін «*habeas corpus*» (з латинської «щоб ти тримав тіло») означав, що для здійснення правосуддя арештованого необхідно було доставляти до суду. І вже суд повинен «вершити справедливість відповідно до закону, а не згідно з розумінням і примхами суверена чи навіть традицій» [5, с. 11]. Звісно, треба враховувати, що цей документ був підписаний королем Іоаном Безземельним під тиском повсталих проти нього баронів, а тому стосувався здебільшого врегулювання відносин між королем як однією стороною та феодалною знаттю та церквою як іншою стороною, але все це було спробою встановити одні правила притягнення до відповідальності, зокрема і у сфері кримінального права.

Однак вважаємо за необхідне підкреслити, що термін-поняття «єдина підстава кримінальної відповідальності» не варто розуміти у сенсі «одна». Слушно зауважує М.І. Панов, що КК 1960 року у ст. 3 використовував термін «підстави кримінальної відповідальності» [6, с. 254]. На наш погляд, закріплена у ч. 1 ст. 2 КК України підстава кримінальної відповідальності має декілька аспектів її існування або, як пише М.І. Панов, умов кримінальної відповідальності [6, с. 254]. Про двозначне розуміння складу злочину писав С.Д. Шапченко [7, с. 240–243], зазначаючи про його юридичне та фактичне наповнення.

У Словнику української мови зазначено, що слово «єдиний» означає, зокрема, той, який становить собою внутрішню єдність [8]. Єдина підстава кримінальної відповідальності за характером відображення в об'єктивній дійсності, на наш погляд, має дві сторони, зокрема, фактичну та юридичну. Фактичною стороною, на наш погляд, є активний чи пасивний акт поведінки людини, який є злочиним [9, с. 147]. Саме поведінки, яка виражається в об'єктивній дійсності, а не переконання, думки чи уявленні особи. Тобто, за висловом відомого римського юриста Ульпіана «*cogitationis poenam nemo patitur*» (ніхто не підлягає карі за думки) [10, с. 112], юридичною стороною є саме склад злочину як передбачені чинним кримінальним законом ознаки, які дозволяють визнати вчинене діяння злочинним. Однак наявність фактичної та юридичної сторін підстави кримінальної відповідальності не означає її подільність. Якщо пояснити метафорою, то це як дві сторони однієї медалі – вона одна, однак дивитись на неї можна із двох сторін. Звертаємо Вашу увагу, що законодавець у тексті кримінального закону вже у ч. 3 ст. 2 КК України написав, що ніхто не може бути притягнений до кримінальної відповідальності за той самий злочин більше одного разу, і це, на думку Є.В. Фесенка, необхідно виправити змінами у ч. 1 ст. 2 цієї статті, написавши, що підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою злочину [11, с. 80]. З такою позицією погодитися не можемо з певних міркувань.

Так, на нашу думку, формула «склад злочину – єдина підстава кримінальної відповідальності», яка закріплена у ч. 1 ст. 2 КК України, означає, що немає підстав кримінальної відповідальності для конкретних осіб (наприклад, підстави кримінальної відповідальності для Івана, Миколи чи їх окремих груп).

На наш погляд, норма, передбачена ч. 3 ст. 2 КК України пов'язана зі статтею 61 Конституції України, де зазначено, що ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за те саме правопорушення. З огляду на це ми думаємо, що вжиття у ч. 3 ст. 2 КК України терміна-поняття «злочин», а не «склад злочину» є правильним,

адже тут ідеться про відповідальність за той самий акт поведінки, який уже відбувся. Не буде обґрунтованим, ми вважаємо, і вживати у ч. 3 ст. 2 КК України термін-поняття «склад злочину» замість «злочин», адже це призведе до викривлення розуміння цих правових інститутів. Притягувати до кримінальної відповідальності за той самий склад злочину можна, в цьому немає нічого дивного. Склад злочину як юридична конструкція закріплений у статтях КК України, він змінюється лише за певної законодавчої процедури. Є склад злочину «умисне вбивство», передбачений ч. 1 ст. 115 КК України, і він є той самий для всіх, хто вчинив відповідне діяння. Злочин як факт об'єктивної дійсності безперечно відрізняється, однак склад злочину ні. Наприклад, якщо особа вчинила умисне вбивство знову, але за відсутності ознак повторності, то вона підлягатиме відповідальності за ч. 1 ст. 115 КК України. Це не означає притягнення до кримінальної відповідальності за той самий злочин, однак є притягненням за той самий склад злочину. Але наголошуємо, що кримінальна відповідальність має наставати не за сам склад злочину як конструкцію, а за наявність у поведінці особи всіх обов'язкових ознак конкретного складу злочину.

На наш погляд, склад злочину – це певна юридична фікція, яка була створена для правильного розуміння та систематизації того, що описане у тексті кримінального закону. Одразу зазначимо, що, на думку В.О. Навроцького, формулювання «діяння, яке містить склад злочину» вносить повну плутанину в думки того, хто знає, що діяння у формі дії або бездіяльності є ознакою складу злочину, його частинкою, та задумується над тим, що частина не може містити в собі все ціле [12, с. 237]. На наш погляд, причина цієї проблеми полягає у суперечності позицій щодо визначення термінів-понять «злочин» та «склад злочину». Л.П. Брич пише, що склад злочину – це складна конструкція, система, утворена сукупністю елементів, які

сформовані ознаками складу злочину [13, с. 66], а злочин – це явище об'єктивної дійсності, яке має реальний прояв. Тобто склад злочину існує на папері, а злочин реально відбувається як акт пасивної чи активної, винної, протиправної поведінки суб'єкта злочину.

Крім цього, для реалізації принципу рівності у кримінальному праві через інститут складу злочину необхідним є дотримання правової визначеності як складової частини принципу верховенства права. Це означає, що нечітке, двозначне, а інколи і суперечливе викладення ознак складу злочину ускладнює однакове застосування кримінального закону, а тому призводить до порушення принципу рівності у кримінальному праві. Як слухно наголошує Н.Н. Бабаян, одними із головних гарантій реалізації принципу рівності перед законом є якість законодавчої техніки, точність, зрозумілість та однозначність опису в законі об'єктивних та суб'єктивних ознак караного діяння, відсутність помилок у використанні законодавчої термінології та стилістики [14, с. 169].

Враховуючи наведене вище, можна зробити такі **висновки:**

1) склад злочину як єдина підстава кримінальної відповідальності є гарантією реалізації принципу рівності у кримінальному праві України;

2) такий склад злочину є також гарантією виконання завдань кримінального законодавства України;

3) єдина підстава кримінальної відповідальності означає її внутрішню неподільність та поширення на всіх осіб, які вчинили злочин;

4) єдність підстави кримінальної відповідальності не виключає наявності у ній фактичної та юридичної сторін;

5) дотримання правової визначеності як складової частини принципу верховенства права має важливе значення для реалізації принципу рівності у кримінальному праві України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Terril R.J. World Criminal Justice Systems: A Comparative. New York: Routledge, 2012. 744 с.
2. Уголовный закон: опыт теоретического моделирования / отв. ред В.Н. Кудрявцев, С.Г. Келина. М.: Наука, 1987. 276 с.
3. Дудоров О.О. Вибрані праці з кримінального права. МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2010. 952 с.
4. Панов М.І. Проблеми складу злочину та його функцій у доктрині кримінального права. Вісник Асоціації кримінального права України. 2013. № 1. С. 103–125.
5. Палант Б. Білль про права (практика застосування). Харків: Право, 2018. 264 с.
6. Панов М. Кримінальна відповідальність: поняття, принципи, підстава. Право України. 2012. № 8. С. 249–259.
7. Шапченко С.Д. Склад злочину як кримінально-правовий феномен: сутність та основні форми існування. Вісник Академії адвокатури України. 2009. № 1 (14). С. 240–243.
8. Словник української мови: в 11 т. Том 7. Київ. 1976. URL: <http://sum.in.ua/s/jedynyj>.
9. Українське кримінальне право: загальна частина: підручник / за заг. ред. В. Навроцького. К.: Юрінком Інтер, 2013. 711 с.
10. Ibbetson A., Lewis D. The Roman Law Tradition; Cambridge: Cambridge University Press, 1994. 252 с.
11. Фесенко Є. Ознаки злочину та його складу в контексті підстави кримінальної відповідальності. Право України. 2011. № 9. С. 80–85.
12. Навроцький В.О. Склад злочину: юридична фікція чи правова реальність. Вісник Академії адвокатури України. 2009. № 1. С. 237–239.
13. Брич Л.П. Теорія розмежування складів злочинів: монографія. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2013. 712 с.
14. Бабаян Н.Н. Реализация принципа равенства перед законом в российском уголовном законодательстве: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Ростов-на-Дону, 2010. 205 с.